

9. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України – 1991. – № 49. – Ст. 682.
10. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
11. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 20. – Ст.272.
12. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 18. – Ст. 78.
13. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV // Відомості Верховної Ради України – 2006. – № 34. – Ст. 291.
14. Про введення мораторію на примусову реалізацію майна : Закон України від 29.11.2001 № 2864-III // Відомості Верховної Ради України – 2002. – № 10. – Ст. 77.
15. Про затвердження Порядку погодження умов і порядку проведення санації державних підприємств до порушення провадження у справі про банкрутство за рахунок небюджетних джерел фінансування : постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 38 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 8. – Ст. 24.
16. Про порядок подання арбітражними керуючими (розпорядниками майна, керуючими санацією, ліквідаторами) обов'язкових відомостей (інформації) : наказ Міністерства юстиції України від 18. 01. 2013 № 130/5 // Офіційний Вісник України. – 2013. – № 6. – Ст. 396.
17. Про затвердження Порядку погодження планів санації, мирових угод і переліків ліквідаційних мас» : наказ Фонду державного майна від 06.06.2007 № 895 // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 207.

УДК 340.12

Яремчук В. Д., к.і.н., доцент, професор кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету імені Івана Франка

Національне й універсальне в освіті середньовіччя: філософсько-правовий аспект

У статті висвітлюються особливості філософсько-правових ідей мислителів середньовіччя, європейської схоластичної філософії та мусульманського каламу. Основну увагу зосереджено на становленні навчальних закладів, університетської освіти, їх ролі у розвитку духовного й наукового життя середньовіччя.

Ключові слова: філософія права, національне й універсальне, мислителі середньовіччя, доктрина «двох мечів», освіта середньовіччя, схоластика, теолого-філософська проблематика права.

В статье освещаются особенности философско-правовых идей мыслителей средневековья, европейской схоластической философии и мусульманского калама. Основное внимание сосредоточено на становлении учебных заведений, университетского образования, их роли в развитии духовной и научной жизни средневековья.

Ключевые слова: философия права, национальное и универсальное, мыслители средневековья, доктрина «двух мечей», образование средневековья, схоластика, теолого-философская проблематика права.

The features of the philosophical and legal ideas of the Middle Ages. European scholastic philosophy and Muslim kalam are elucidated in the article. A great attention is paid to the formation of educational institutions, university education and their role in the development of the spiritual and the scientific life of the Middle Ages/

Key words: philosophy of law, the national and the universal, thinkers of the Middle Ages, "Two Swords" doctrine, the Middle Ages education, Scholasticism, theological and philosophical problems of law.

Постановка проблеми. Філософсько-правові складові національної й універсальної освіти в усі часи були предметом пильної уваги як державних, так і наукових/

теологічних чинників. Протягом тисячоліть прогресивні освітянські досягнення того чи іншого народу, чи нації ставали надбанням людства, з національних ставали універсальними та правомірно торували собі, як цінність, дорогу у майбуття. Разом з тим, тільки тоді вони мали перспективу розвитку, коли збагачувались кращими досягненнями культури, філософської думки, відповідали світоглядно-методологічним традиціям, усталеним морально-правовим основам, духовним потребам держави, влади, суспільства. У сучасних умовах людство перестає бути сумою окремих суспільних сукупностей, перетворюється дійсно в єдиний організм, що вчиться функціонувати на основі діалогічного принципу взаємності, рівноправності всіх націй та культури і колективної гуманної відповідальності за спільне буття.

Стан дослідження проблеми. Національні й універсальні складові середньовічної освіти, її становлення у філософсько-правовому плані завжди були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, розумінню буття, цінностей в античній та середньовічній філософії, канонічному праву, проблемам співвідношення права і релігії, філософсько-антропологічним аспектам теми присвятили чимало уваги М.М. Алексєєв, Т.В. Блаватська, Д.Д. Боровій, Г.П. Васянович, Ж.-П. Вернан, Д.О. Вовк, П.П. Гайдено, Г.Ф.В. Гегель, С.М. Григорян, М.С. Грушецький, А.Я. Гуревич, К.К. Жоль, Н.А. Заозерський, В.В. Зеньковський, В.В. Кондзьолка, О.Ф. Лосєв, Г.Г. Майоров, П.М. Рабінович, В.С. Свенціцька, С.С. Сливка, О.В. Трахтенберг, М.К. Трофимова, Г.В. Флоровський, А.М. Чанишев, Ю.С. Шемшученко; вивченню учень мислителів, які відстоювали свої права на вільнодумство, дослідженню проблем віри і закону, присвятили свої праці Р.М. Бартинян, М.Я. Вигодський, І.Р. Григулевич, С.Г. Лозинський, В.С. Рожицин, М.М. Шейнман, Рассел Бертран, Гарольд Дж. Берман, Ле Гофф; безпосередньо досліджував діяльність та правб середньовічних навчальних закладів М.С. Суворов, історичних шкіл юристів П.І. Новгородцев; не обійшли увагою зазначену проблему і християнські релігійні діячі, зокрема, І. Огієнко, Й. Сліпий, А. Шептицький, В. Ярема.

Разом з тим, на нашу думку, досі немає спеціального філософсько-правового дослідження національного й універсального в освіті. Роботи вітчизняних та зарубіжних вчених утворили теоретичну основу для визначення складових національного й універсального в освіті та спонукали до висвітлення зазначених питань з новітніх позицій філософії права щодо комплексного дослідження проблеми.

Виклад основних положень. Коли іде мова про правові аспекти філософії, особливо у частині світоглядно-методологічної традиції й інновації у правовому пізнанні, то цілком слушним видається звернення до питань, пов'язаних зі знаннями, їх накопиченням, поглибленням, розвитком, розповсюдженням завдяки засобам освіти та їх ціннісним орієнтирам. Виходячи зі справедливого твердження О.Ф. Скаун, що «філософія права вивчає фундаментальні принципи буття права, онтологічну природу права, його людську і соціальну сутність» [1, с.27], варто звернутися до філософсько-правового надбання мислителів епохи середньовіччя, до європейської схоластики та мусульманського каламу, їхнього прагнення розвинути знання про істину та розповсюдити через освітні заклади.

Характерною особливістю досліджуваної проблеми є те, що стан освіти у державах середньовіччя, все розумове життя суспільства значною мірою знаходилось під впливом релігії як на Заході (християнство), так і на Сході (мусульманство). Це спостерігалось у тому, що всі освітянські підходи базувалися на догматах віри, на теолого-філософських вченнях, потребах зміцнення церковної влади. Філософсько-правові вчення

тогочасних мислителів розвивали світоглядні парадигми попередників [2, с. 11] – філософів минулого, насамперед античної філософії, передусім Античного світу, зокрема, таких як Сократ, Платон, Арістотель, Філон, Плотін, Ціцерон, Марк Аврелій, Сенека (особливо цінними для мислителів середньовіччя виявилась велика філософська спадщина Платона та Арістотеля¹, зокрема, першого за ототожнення Бога з Благом, за вчення про душу, а другого – за ототожнення Бога з мисленням, за вчення про політику, твердження, що весь лад політичного співжиття тримається на праві). Взагалі, якщо говорити про важливість зазначених понять, то ми солідарні з Г.П. Васяновичем, у тому сенсі, що саме через парадигми (від грецької – приклад, взірць), варто досліджувати ті чи інші історичні епохи, їх особливості тощо [3, с. 10].

Ідеї античної філософії були підхоплені християнською церквою, сприйняті та на новому суспільно-політичному ґрунті, розвинуті з теологічних позицій спочатку представниками середньовічної патристики (перш за все, Аврелієм Августином – Блаженним Августином), потім – богословами католицьких монаших орденів (таких як домініканець Тома Аквінський, францисканець Дунс Скот, мінарит Вільям Оккам, ієзуїт Суарес). З цього приводу слушно зауважив С.С. Сливка, що «в католицизмі існує поняття «доктрина Церкви»: спочатку «августинізм» (вчення про Бога тільки через віру), тепер – «томізм» (вчення про Бога шляхом гармонійного поєднання віри і розуму (науки, прогресу)) [4, с. 67].

Незаперечним фактом було і те, що середньовічна європейська філософія формувалася у виключно сприятливому регіоні, котрий був центром надзвичайно розвиненої, на той час вже універсальної римської культури, «стрижнем і основою, якою все ж залишалася філософія (правда, запозичена у греків)» [2, с. 6]. Католицький Рим став тим центром, до якого стікалися потоки духовних культур, цивілізованих надбань багатьох народів і націй, які, у свою чергу, отримували могутні інтелектуальні імпульси для розвитку від мислителів, представників народів Європи.

Церква максимально прагнула і до зверхності у справах державних, претендуючи до примату церковної влади над світською. У цьому беззаперечним авторитетом виступало Святе Письмо. Церковні апологети, сформулювали й протягом усього середньовіччя розвивали та всіляко відстоювали політико-теологічну доктрину «двох мечів», яка спиралася на вчення папи Римського Геласія I «про дві влади», сформованого наприкінці V ст. На переважну важливість «меча духовного», що знаходився у владі католицької Церкви, вказували слова з Євангелія від Матея: «18. Тож і я тобі заявляю, що ти – Петро (скеля), і що я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають. 19. Я дам тобі ключі Небесного Царства, і що ти на землі зв'яжеш, те буде зв'язане на небі; і те, що ти на землі розв'яжеш, те буде розв'язане й на небі» [Мт 16: 18-19].

Отже, філософсько-правові твердження Церкви базувалися на незаперечних істинах і прагнули до всеосяжності, що могла повною мірою забезпечити держава. Недарма

¹ Твори Платона та Арістотеля, за твердженням Боеція (480–524 рр.), християнського філософа та римського державного діяча, становили каркас усього інтелектуально-культурного простору епохи, що прийшла на зміну античності, а також фундамент її науки, філософії, культури. Арістотеля у середньовіччі не називали по імені, а тільки Філософом чи Учителем, засвідчуючи цим неперевершений авторитет і повагу до мислителя. «Органон» Арістотеля став Біблією для шкіл, головні положення якого ніхто не смів заперечувати. Усе сказане Арістотелем (magister olixit) було абсолютною істиною, в якій ніхто не сумнівався.

Г.В.Ф. Гегель наголошував, що «якщо церква переходить до *навчання*... і її навчання поширюється на *об'єктивні основи*, на думки про моральне і розумне, то в цьому своєму прояві вона безпосередньо переходить в область держави» [5, с.232].

Епохальними у становленні національного (за сучасним розумінням) й універсального в освіті середньовіччя стала діяльність короля франків Карла Великого, який у 800 р. отримав з рук папи Римського Лева III імператорську корону. За Карла Великого почали складатися умови для формування середньовічної схоластичної філософії; були відкриті численні монастирські та єпископські школи, де навчалися як духовні, так і світські особи; при дворі імператора була утворено своєрідний осередок, що отримав назву «Академія», і який став винятково важливим осередком поширення освіти, культури, а також будив інтерес до античної філософської та літературної спадщини [2, с.118-119]. А зусиллями придворного вченого Алкуїна була відкрита спочатку придворна школа (Schola palatine), а згодом школа при Турському абатстві, яка з часом стала дуже визначним освітнім осередком Франції. Навчання у цих школах здійснювалося у християнському дусі, під прямим впливом науки Августина — «бути, знати, бажати» [6, с.203-204]. Досі у головній резиденції Карла Великого, у м. Аахені (ФРН) у вражаючому Аахенському кафедральному соборі початку IX ст. зберігаються реліквії часів «Каролінгського відродження» (там у 814 р. був похований і сам король франків) [7]².

З часом, при дворі французького короля Карла Лисого, внука Карла Великого, теж почала діяти придворна школа (Schola palatine), очолювана Іоанном Скотом Еріугеном, названого згодом «батьком схоластичної філософії», а також «Карлом Великим схоластики». У м. Шартрі наприкінці X ст. виникає школа, представники якої вирішували проблему «vox et res» («слова» (імені) і «речі»).

Природне право перестало здаватися виявом безособової природи, а розглядалося як відображення божої справедливості відповідно до визначень Творця. Що стосується мінливої частини права (позитивного права), тобто тієї його частини, яка зобов'язана своїм походженням людській волі, то їй протиставились незмінні установлення божого та природного права. Природне право у ті часи ототожнювалось з діючим правом [8, с.124]. Розвиток ідеї природного права, яка у середньовіччі мала теократичний характер, тобто підкорялася владно-політичним спрямуванням церкви, спонукало до необхідності розвитку і юридичної освіти.

Протягом XI — XII ст. сформувалися чотири головні центри юридичної освіти — Прованс, міста Ломбардії, Равенна і Болонья. На початку XII ст. в Болоньї виникає школа глосаторів (тлумачів) як конкурента Равеннської школи. Глосатори з часом змінюються на коментаторів, у школах яких все зводилось до використання формальних прийомів схоластики до встановленого вже глосаторами матеріалу. А розвиток католицької церкви свідчив і про формування свого самостійного права — канонічного, що призвело до поділу правників на дві спеціальності — цивільне та церковне право. Ті, хто мав зазначені спеціальності називалися, відповідно, легістами (цивілістами) та декретистами (каноністами).

Вже на початку XIII ст. в Англії чільне місце зайняв Оксфордський університет, який став фактичним спадкоємцем традицій відомої школи у Шартрі.

² Автор статті у 1984 р. мав можливість пересвідчитись у цьому особисто, а також в увазі німецької влади на місцях до організації освітянської справи, реалізації різноманітних підходів до вирішення права на освіту різних груп населення.

У 1253 р. теологом Робером де Сорбоном, духівником французького короля Людовика IX Святого (1215–1270 рр.), засновується притулок для бідних викладачів та студентів богослов'я; який до кінця XIII ст. стає освітнім закладом для підготовки вищого духівництва. З часом назва «Сорбонна» в розмовній мові стала синонімом всього Паризького університету (Universite de Paris). У той час розвиваються Кельнський, Падуанський та інші католицькі університети.

Ревносне відстоювання всеосяжності та безмежності Божої волі і права вимагало досягнення універсальності у тлумаченні церковних істин теологами-мислителями середньовіччя. Таким універсальним засобом стала латинська мова. За допомогою латини середньовічна філософія розвивалася і вибудовувала свою «професійну мову», основу якої становив виключно багатий понятійно-категоріальний термінологічний апарат, що ним і сьогодні послуговуються і сучасна філософія, і право, і медицина тощо. Завдяки тому, що латинську мову обов'язково вчили у всіх навчальних закладах, нею писали, її використовували у складанні офіційних документів, підготовці нормативно-правових актів, то вдалося усунути термінологічну розбіжність, семантичну неоднозначність філософських понять, якими послуговувалися упродовж усіх наступних століть.

Розгляд історії формування філософсько-правових засад європейського середньовіччя констатує те, що були сформовані справжні релігійні засади західної правової традиції, яка, за авторитетним твердженням Гарольда Дж. Бермана, базувалася на двох «китах», це:

- 1) католицька церква, яка протягом декількох століть була повністю інтегрованою в соціальне? економічне і політичне життя суспільства;
- 2) християнське віровчення, яке протягом століть не протистояло існуючим політичним і правовим інститутам, але все ж пом'якшувало їх дії [9, с.61].

З розповсюдженням ісламу на Сході від початку VII ст. спостерігається в рамках мусульманського богослов'я (калама) і правознавства (фікха) культивування філософії і такого її важливого компонента як теорія знання, яка включала в себе оцінку і систематизацію джерел знання, тобто джерел пізнання (теорія пізнання). Прагнучи через Коран розкрити багатомірність знань про Бога, його вічність, незмінність, арабські мислителі через пізнання світу, на основі античної філософії, досліджували сутність буття у всіх його проявах, досягненнях тогочасних наукових знань. Це прагнення спостерігалось у творчості Аль-Кінді, Аль-Фарабі, Авіценни (Абу Алі Ібн-Сіна), Аверроеса (Ібн-Рушд).

На думку американського сходознавця Ф. Роузентала, особливість арабського розуміння поняття «знання» (іلم) полягає в тому, що немає такої сторони мусульманського духовного життя, яка б не була позначена релігійно-ціннісною орієнтацією знання [10, с. 21].

Вже у X ст. мусульманські правознавці за прикладом своїх братів богословів, вказує К.К. Жоль [8, с.167], починають писати філософські вступи до трактатів з питань права. Мусульманське богослов'я і право, будучи двома стовпами ісламу, розглядалися у контексті заснованої на релігії теорії знання, тобто в основному як «знання» і визначалися термінами, які мали відповідний цьому «знанню» смисл. «Знаючими» (улемами) в очах мусульман були представники інтелігенції, які контролювали все релігійне, політичне і правове життя суспільства. «Знаючими» вони вважалися не в силу глибоких знань фактичного стану справ, тобто не в силу знання фактів, а в силу знання, яке спирається на Коран і теорію знання, покликаної узгодити віру і

знання [8, с.167]. Суть цього положення полягає в тому, що мусульманське право – шариат не володіє самостійністю та самоцінністю, а представляє собою одну з найважливіших (поряд з богослов'ям) сторін ісламу.

Шариат у перекладі звучить як «шлях слідування», означає Шлях Закону, який освячений релігійним вченням і веде до релігійної мети. Іншими словами, мусульманське право не тільки регулює стосунки між віруючими у релігійній общині, але й учить тому, як правовірний повинен вести себе у відповідності із законами релігії. Ця релігійна повинність робить шариат зобов'язальним правом (у релігійному сенсі), а не просто правом, бо Аллах має справу не з людиною взагалі, а з віруючим, на якого покладаються визначені стосовно Бога обов'язки. Таким чином мусульманське право є невід'ємним компонентом релігії ісламу. А щоб бути практично (етично) значущою, наука зобов'язана постійно звірятися з даними Одкровення (Корану). Від неї вимагається правильно орієнтувати у світі не просто людину, а віруючого (мусульманина) [11, с..113].

Об'єднавшись під знаменами ісламу, араби, розпочавши масштабні завоювання багатьох країн і регіонів, утворили вже в першій половині VII ст. величезну державу – Арабський халіфат, де мова Корану, мусульманської релігії і державності стає фактично міжнародною мовою. А вже у першій половині IX ст. адміністративний центр халіфату м. Багдад перетворюється у могутній духовний центр освіти, науки, культури з численними школами та бібліотеками. Тут було засновано «Будинок мудрості» – знаменитий арабський науковий і культурний осередок. Трохи згодом, у X ст. подібний центр було створено на Піренейському півострові у м. Кордоба (Іспанія). На усіх просторах халіфату з IX ст. почали створюватися мусульманські духовні середні та вищі школи – медресе, які готували слугливіших культу, вчителів, а також державних службовців.

Висновки. Аналіз світової філософсько-правової думки засвідчує беззаперечний факт того, що лише на базі достатнього власного освітнього ґрунту можливий розвиток кожної нації. При цьому, зрозуміла необхідність раціонального запозичення кращих досягнень інших народів у реалізації права на освіту, безпосередньо й самої юридичної освіти, однак автоматичний підхід до зазначеної проблеми може призвести до втрати власної ідентичності, національних коренів та й власної освіти, що, у свою чергу, як свідчить історія, приводить до зміцнення освіти, освітянської системи й науки інших держав.

У сучасних умовах розвитку філософсько-правового бачення національного й універсального в освіті повинно розглядатися у нерозривній єдності й неможливе без усвідомлення та необхідності вивчення досягнень минулого, яскравий приклад якого дає середньовіччя. Саме в умовах середньовіччя провідні суспільно-політичні, духовні і державні чинники сприяли дослідженню античної філософії, права, що стало невичерпним джерелом натхнення, з якого черпалися великі і плідні ідеї для вдосконалення світобачення та державно-правової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / О.Ф. Скакун // 3-тє видання. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
2. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії: Навч. посібник / В.В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.
3. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Монографія / Г.П. Васянович; вид. 2. – Львів, 2002. – 232 с.
4. Сливка С.С. Канонічне право: [навч. посіб.] / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 160 с.
5. Гегель Георг В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Георг

В.Ф. Гегель; пер. з нім Р. Осадчука та М. Кушніра. — К. : Юніверс, 2000. — 336 с.

6. Августин. Исповедь Блаженного Августина, епископа Иппонского / Пер. с лат. // Августин Аврелий. Исповедь; Абельяр П. История моих бедствий. М.: Республика, 1992. С. 7-222.

7. Aachen — baden und kuren. — Aachen. — 50 p.

8. Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. пособие / К.К. Жоль. — К. : Юринком Интер, 2000. — 480 с.

9. Берман Дж. Гарольд. Вера и закон: примирение права и религии / Гарольд Дж. Берман // Пер. с англ. яз. (Harold J. Berman. Faith and Order. The Reconciliation of Law and Religion. Scholars Press, Atlanta, 1993). — М. : Московская школа политических исследований, 2008. — 464 с.

10. Роузентал Ф. Торжество знания. Концепция знания в средневековом исламе / Ф. Роузентал; пер. с англ.. С.А. Хомутова. Предисл. и примеч. А.В. Сагадеева. — М. : Гл. редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1978.- 372с.

11. Грюнебаум Г.Э. фон. Мусульманское мировоззрение и мусульманская наука / Г.Э. фон Грюнебаум // Основные черты арабо-мусульманской культуры. Статьи разных лет: Пер. с англ. и нем. — М. : Наука, 1981. — 110-114.

УДК 34 : 316.64

Коваль І. М., магістр ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка»

Детермінанти формування правового менталітету особи

Стаття присвячена дослідженню детермінант формування правового менталітету особи, яких існує багато і, які беруть свій початок з глибокої давнини. Натомість, правовий менталітет є вираженням глибокої особливості формування колективного несвідомого, прояв людиною свого ставлення до процесу розвитку законодавчої сфери.

Ключові слова: особа, поведінка, детермінанти, правовий менталітет народу, правозастосування.

Статья посвящена исследованию детерминант формирования правового менталитета лица, которых существует много и, которые берут свое начало из глубокой давности. В месте с тем, правовой менталитет является выражением глубокой особенности формирования коллективного несознательного, проявление человеком своего отношения к процессу развития законодательной сферы.

Ключевые слова: лицо, поведение, детерминанты, правовой менталитет народа, правоприменение.

The article investigates the determinants of the formation of the legal entity mentality, where there is a lot and that has its origins from ancient times. Instead, the legal mentality is an expression of the deep features of the formation of the collective unconscious, the manifestation of man's relation to the process of legislative sphere.

Key words: individual behavior, determinants, legal mentality of the people, law enforcement.

Постановка проблеми. Відмінність світосприйняття й поведінки, що знаходять своє відображення в правовому менталітеті народу завжди були предметом, що звертав на себе увагу багатьох дослідників: філософів, правників, етнографів, соціологів, тощо. Під правовим менталітетом ми розуміємо вираження глибокої особливості формування колективного несвідомого; це історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямків розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі у процесі правозастосування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблематика, що стосується явища детермінантів формування правового менталітету була предметом дослідження